

թեամբ, բայց եթէ նա գտնուէր աւելի նորմալ պայմաններէ մէջ, հարկ չէր լինի, որ նա փակ-վի բացառապէս տեղական կեանքի շրջանակի մէջ:

Չէ կարելի նախ մի որոշ սահմանադրի մտկայեցնել ընդհանուր-պետական եւ տեղա-կան հարցերի մէջ—չէ կարելի հէնց այն պատճառով, որ տեղական հարցերը քննելու ժամանակ էլ երբեմն պէտք է ընդհանուր—պետական հայեցակէտեր չօշափել: Դրա ա-մենալաւ ապացոյցը զեմստովն է, որը, հարց բարձրացնելով տեղական օգուտներէ եւ կարիքներէ մասին, դրանով յաճախ չօշա-փում է այնպիսի հարցեր, որոնք կարեւոր են ամբողջ պետութեան համար: Երկրորդ, սխալ կը լինէր կարծել, թէ միայն մայրա-քաղաքներում կարելի է գտնել բաւականա-չափ թեւով մարդիկ, որոնք պատրաստված են լայն հրապարակախօսական գործունէու-թեան:

Ապա ամապիրը միեւնոյն է, որ եղել են ժամանակներ, երբ ուշադրութիւն է դրաւել գաւառական մամուլը թիֆլիսում, Իրկուտ-սկում, Սարատովում, Ուրեմն, որպէս զի գա-ւառական մամուլը կարողանայ աշոգութեամբ կատարել իր պարտաւորութիւնները, նա պի-տի աղաւթի այն պայմաններէ, որոնց չնորհիւ նա այժմ ստիպված է չնչին գործունէութիւն ցոյց տալ: Մի քանի ժամանակ առաջ եղան մի քանի գաւառական լրագրիչներին նախնական ցենզուրայից ազատելու ղէպեր: Դա ցոյց է տալիս, որ սկզբունքով հնարաւոր է համար-վում պայմաններէ այն բարեփոխութիւնը, որի մասին խօսում է ամենապիրը: Բայց մասնաւոր ղէպերը պէտք է ընդհանրացնել:

Մամուլը որոշ հասարակական ծառայու-թիւն է կատարում—ստում է ամապիրը.—այն ազատութիւնը, որ անհրաժեշտ է այդ ծառայութիւնը տանելու ժամանակ, պէտք է արվի մամուլին իրեն իրաւունքը:

Պէտք է աւելացնել, որ ուստաց առաջնա-կարգ ամապիրը ամենից լաւ է հակադէմոկրա-տիկ կարիքները եւ յետամնացութեան պատ-ճառները:

*

Ելմիսանի աստուածաբանները, վերջապէս, քաջութիւն ունեցան արտասանելու Մշակի-անունը իրանց ամապիրէ Էլիւրում: Մինչեւ այժմ, ինչպէս յայտնի է, Ելմիսանի հայաւէտ տեղերի վրա պինդ նստած այդ գործիչները լուծութիւն էին պահպանում, թէեւ Մշակը՝ բազմաթիւ յօդուածներէ մէջ քննել ու ապա-ցուցել է թէ ինչ խեղճ, մտաւոր պաշարի տէր են նրանք: Մենք առանց փաստի երբեք չենք խօսել: Կամենալով ցոյց տալ ընդ կուրսի՝ մարդկանց գրական բոլորութիւնը, մենք նոյն իսկ մեծ-մեծ ցիտատներ էինք բերում նրանց գրուածներէ: Իսկ երբ հարկաւոր էր լինում

ըր երբ մէջ, Կլեֆտական երգերը բազմաթիւ են, հարուստ: Նրանք հիւսվում էին ստրկու-թեան դարերի ընթացքում, հիւսվում էին լեռ-նային անապատներէ բարձրութիւններէ վրա, ա-հաւոր կիրճերում, ուր կործանեց արքունի էին իրանց հերոսները արաւանքները, նրանք առողջութիւն են բարձր ոգեւորութեամբ եւ լի են քնարերգական գեղեցկութիւններով: Նրանց մէջ մեծարվում էր Կլեֆտի քաջութիւնը, քա-րողութիւնը էր վրէժ եւ ատելութիւն ստրկաց-նողներէ դէմ, ազատութիւն եւ հայրենասո-րութիւն: Եւ ժողովրդական հանձարի այդ գո-հարկեց զուրս էին գալիս արծուի այն բո-լորներէ, ուր ստեղծագործվել էին, ծաւալվում էին ժողովրդի մէջ: Դրանք բերանացի երգեր էին եւ պահողը, սերունդից սերունդ աւան-դողը, ժողովուրդն էր:

Կլեֆտները իրանց յանդուգն անվախութեամբ այնքան նեղում էին թիւրքերին, որ XVI դա-րի սկզբում սուլթան Սէլիմը դարձեալ յոյնե-րից կազմեց այդ աւազակներէ դէմ գործելու համար «արմատներէ» (մի տեսակ միլիցիա) գնդեր: Բայց արմատները յաճախ միանում էին Կլեֆտներին հետ եւ բանը այնտեղին էր հասնում, որ թիւրքերը հարկազրկված էին լի-նում նրանց յանձնել այս կամ այն գաւառի կառավարութիւնը: Աւազակութիւնը մի ան-հրաժեշտութիւն էր ժողովրդի համար, այն ընտանիքները, որոնց որդիները Կլեֆտ էին, համեմատաբար ազատութիւն էին վայելում, որովհետեւ թիւրքերը վախենում էին վրէժից: Կլեֆտները չէին էլ ճանաչում թիւրքաց սուլ-թանին: Նրանց թագաւորը մի ժամանակ սպանված էր, բայց չէր նուաճվել, իրանք այդ թագաւորի գորակներն էին, որոնք շարու-նակում էին կուռն անմատչելի ամրոցներէ *): Եւ նրանց կուռն գործերը հնչում էին «Շ-լիսիսու եւ Օսաս», «Կլեֆտի հրաժեշտը հա-յ»:

*) Гервилье, V, стр. 58.

պարզել թէ հայաւէտ տեղերին սիրահար երի-տասարդ աստուածաբանները ինչպէս են դըպ-րոց կամ վանք կառավարում հէնց նոյն իսկ Ելմիսանի մէջ, մենք տպագրեցինք այնպիսի յօդուածներ, որոնք ապացոյցին ամենքին իրանց մէջ պարունակվող մերկ ճշմարտութիւններով, բացի, ի հարկէ, այդ «երանաւէտ» կարգերի բուն հեղինակներէ: Այժմ Սարատովի խմբ-բաղիւնները գտել են մեզ դէմ ասելու միայն հետն է այդ: Ողորմելի մարդիկ: Նրանք չը գիտեն, որ այն, «Մշակի» գործն է պատուել աստուածաբան եւ անաստուածաբան ճիշակե-րների դիմակները եւ միշտ յաղթանակ տանել հէնց նրանով, որ ճիշակներն են ինչ կարողա-նում իրանց արդարացնելու համար մի քիչ աւելի լուրջ խօսք գտնել, բացի վերոյիշակից: Մենք, այն, կը շարունակենք մեր գործը, ո-րովհետեւ մենք այդպէս պարտաւոր ենք, ո-րովհետեւ Ելմիսանի, որքան էլ հայաւէտ տեղեր շատ ունենայ ճիշակներ, անընդունակ մարդկանց համար, բայց եւ այնպէս, դա մի տեղ է, որ ազգին է պատկանում, որի հետ կապված են ժողովրդի շատ կենսական շահերը: Այն գրօշանդ վեհութիւնը, որի ետեւում այժմ Ելմիսանի աստուածաբանները թաքնվել են ուղում, երբեք չի ազատի նրանց, այլ միայն մի նոր փաստ կը դառնայ թէ որքան ողորմելի անընդունակներ են նրանք, որքան խղճուկ լայկաններ: Մեր ձեռքին են քննադատութիւնը եւ մտարկը: Եւ մեզ բոլորովին չէ հետաքը-բրում թէ դուք ինչ էք զգում ձեր մէջ:

ՍԻՄՓՈՆԵԱԿԱՆ ԵՐԵԿՈՅԹ

Երկուշաբթի, դեկտեմբերի 11-ին, Կայսերա-կան Ռուսաց Երաժշտական Ընկերութեան թիֆ-լիսի ճիւղը Սարգիս Սարգիսեանի թատրոնում իր երկրորդ սիմֆոնիական երեկոյթը, դեկա-վարութեամբ թիֆլիսի երաժշտական ուսում-նարանի վերատեսուչ Ն. Ս. Կլեմովսկու եւ մասնակցութեամբ դաշնակահար Ի. Ա. Լիվինի ու 50 հոգուց բաղկացած օրկեստրի, որ կազմ-ված էր մի եւ նոյն կատարողներէ, ինչ որ առաջին անգամ:

Մարգրիտ առաջին մասն էր սիմֆոնիա Ֆեա-ուստ, հեղինակութիւն Գեօթէի, երաժշտու-թիւն Լիստի երեք բնորոշ պատկերներով, այն է՝ Ֆաուստ-Մարգարիտա եւ Մեֆիստոֆել: Այս մուզիկան ոչ մի կապ չուի Պալստրի գրած «Ֆաուստ» օպերա մուզիկայի հետ: Նրանից ոչ մի մօտիվ, ոչ մի նօտա չէ լսվում: Յայտնի կրիտիկոս Բ. Պոլի բացատրութեան համա-ձայն, այդտեղ արտայայտվում է նախ Ֆաուս-

րենիքին, «Կլեֆտի մահը» երգերի մէջ *):

Մի եւ նոյն երեկոյթը կրկնվում էր եւ Բայ-կանեան թերակղզու ալաւոնական երկիրնե-րում: Այստեղ գործող աւազակները անուան-վում էին հայդուկներ «Հայդուկ» ունգարական բառ է եւ մի ժամանակ հետեւակ գործի անուն էր: Բայց երբ հարաւային Ունգարիան ընկաւ թիւրքերի իշխանութեան տակ, երեւային ա-ւազակային խմբեր, որոնք իրանց նոյն անունն էին տալիս: Այդտեղից հայդուկութիւնը տա-րածվեց դէպի հարաւ եւ դարձաւ մի անհրա-ժեշտ ինքնակուրթիւն Սերբիայում, Բոզարիա-յում, Բոսնիայում, Հերցեգովինայում **): Սեր-բիական երգերն էլ շատ ճոխ ու հարուստ են եւ դրանց մէջ առանձին մեծ տեղ բռնում են պատմական եւ հայդուկական երգերը: Սերբ ժողովուրդը չէր մոռալի իր հին թագա-ւորներին, չէր մոռացել այն կուռները, որ մշում էին քրիստոնեաները թիւրքերի դէմ: Նոյն իսկ Հունիադին սերբ հերոս էր դարձ-բել: Երգում էին այդ բոլորը, երգում էին եւ հերոս հայդուկներին, որոնք շարունակում էին կուռն անահման ատելի անհաւատների դէմ: Երգը կենդանի կերպով պատկերացնում է այն անթիւ վտանգները, որոնց ենթարկվում է հայ-դուկը, այն ժայրը, որի ետեւից նա զիտում է թիւրքին, այն քարայրը, որի մէջ նա թաղն-վում է եւ ուր նրան վիճակվում է մեռնել սո-վից, վերջապէս նրա արագ եւ յաղթական յա-ճակումը: Նկարագրում է հրացանաձգութիւնը բոլոր ամառանախնութիւններով, թէ ինչպէս է հայդուկը բռնում հրացանի մէջտեղից, ինչպէս է չոքում մի ծնկան վրա, դնում է հրացանը միւսի վրա, ինչպէս է աչքով նշան դնում: Մի խօսքով ժողովրդական ստեղծագործու-

*) Կլեֆտական երգերից մի քանիքը գրված են ռու-սով ի «Исторія Всеобщей Литературы» աշխատու-թեան մէջ (Т. I, стр. 67).

**) «Востокъ Европа» ամսագիր, 1878, № 3, стр. 287.

տի տարակուսանքը, թախիծը, վհատութիւնը եւ ատելութիւնը դէպի կենաքը, դիտութիւնը, անձնական ձգտումները, յետոյ—հակումն դէպի բարձր ստեղծագործութիւն, անյադ առաջա-դիմութիւն, կուռ ազատութեան համար, ապա—սաստիկ ծարաւ անյայտ երջանկութեան եւ սիրոյ դէպի մարդկութիւնը, եւ վերջապէս այն աստուիկ հպարտութիւնը, որով ճանաչում է ծառայող սեփական ոյժերը: Երկրորդ պատ-կերը ներկայացնում է Մարգարիտային իրեն-մի խաղաղ բնութիւն, անհուն անմեղութիւն, եւ այն բոպէս, երբ նա ծաղիկ վրա վիճակ է բանում «սիրում է, չէ սիրում... սիրում է»: Երրորդ պատկերում երեւում է Մեֆիստոֆելի ոչ թէ ուղար, բնութիւնը, այլ նրա՝ բացառա-կան վերաբերմունքը դէպի ամեն բան: Դրա համար էլ մուզիկան չէ նուազում ոչ մի նոր, առանձին եղանակ, այլ նախընթաց պատկեր-ների թեմաները՝ աղաւաղված: Ահա պատկեր-ներ, որոնց չենք տեսնում, այլ մուզիկայի թե-լադրութեամբ երեւակայում են: Ինչքան հա-րուստ լինեն գրուածքները, այնքան բարձր կը ներկայանան պատկերները մեր երեւակայու-թեան առաջ: Հեղինակութեան այս դժուար պարտականութիւնը ստեղծագործութեան մեծ ոյժով է կատարել Լիստ:

Տաղանդաւոր դիրիժեօր Կլեմովսկին այնպի-սի հմտութեամբ կատարեց այս սիմֆոնիան, որ օրկեստրին կարծես մնում էր միմիայն հը-պատակվել եւ ամեն մի նիւանս ինքն իրան կատարելու էր:

Մարգրի երկրորդ մասն էր՝ «Սիլիոտա», Բիմսկի-Կորսակովի, երեք երաժշտական պատ-կերներով Արքայ Սալթանա հեքնաթից, որի մէջ նկարագրվում է նախ՝ արքայ Սալթանի իր կնոջ մաս բարեւ ասելը, ճի հեծնելը եւ դնա-լը, յետոյ թագուհու ողբը եւ օրգու ժամ առ ժամ անելը, եւ ապա ֆինալը երեք առաջա-կական հրաշալիքներով: Շատ հիանալի էր այս վերջինը, որ հասարակութեան խնդրեցով պ-Կլեմովսկին կրկնեց եւ օրկեստրը ոգեւորված, աւելի մեծ եռանդով կատարեց: Անընդհատ բեմ էին դուրս կանչում պ. Կլեմովսկուն:

Բարկարօլա Շօպենի եւ Էտիւդ Օ ժյո Ռու-բինշտէյնի նուագեց դաշնամուրի վրա պ. Լե-վին Խորեզում՝ կարծես, ճշմարտութիւնը կուռ էր մղում բարբարոսութեան դէմ, քանիցս նա ճեղքելով վատ ձգտումների բարձր ալիքները, իր պարզ եղանակով մուտք է գործում կեն-քի առողակալի հոսանքի մէջ,—մի բան, որ արտայայտվում է մանրակրկիտ ազմակայից ակ-կորդներին արագ հարուստներով,—քանիցս յաղ-թում է, բայց վերջապէս ընկճվում կոպիտ ոյժի առաջ: Այս պիէսը զեղարուեստորէն լաւ կատարելու համար Լեվին ստացաւ զափնայ

թիւնը չէր մոռանում ոչ մի հանգամանք, որ նրա ազատասիրական գաղափարներին նիւթ էր տալիս: Եւ այսպէս մենք տեսնում ենք, որ նոյն իսկ խաղաղ ժամանակն էլ ժողովուրդը անդադր գրաւեցնում էր իր երեւակայու-թիւնը մի պատկերամով, որ ուղղված է նրանց դէմ, որոնց նա հպատակվում էր:

Ռայան միայն չէր երգում: Նա դիմում էր եւ քաղաքական ագիտացիայի միջոցին ամեն անգամ, երբ միջազգային գործերի գրութիւնը պատեհութիւն էր տալիս Այդ կողմից արթուն էր ժիւր էին մանաւանդ յոյները: Սրանց ետեւից սկսեց աստուածային առաւելապէս XVII դարում, երբ արդէն սկսվել էր, ինչպէս ասա-ցինք, Թիւրքիայի քայքայումը: Զարմանալի տեսարան է ներկայացնում այդ դարը: Քայ-քայվել է սկսում Օսմանի, Մուրադների, Բայե-զիդի, Սէֆէմիդի հինիւստ պետութիւնը եւ քրիստոնեայ հպատակները գրութիւնը աւելի եւս ծանր ու անառակելի է դառնում, այնպէս որ խաղաղութիւն լայն չափեր է ընդունում նրանց մէջ: Բայց հէնց այդ դառն ժամանակ-ներում էլ հիմք է առնում այդքան հարստա-հարված քրիստոնեաների մտաւոր վերածնու-թիւնը: Այսպէս, այդ գործում էլ յոյները ըմ-բռնում են ժողովրդական լեզուն գրականու-թեան լեզու դարձնելու եւ հին յունարէնը մի կողմ թողնելու անհրաժեշտութիւնը: Յունական գրականութեան ամբողջ փայլը կենտրոնացած էր Կրետէ կղզում, որ վենետիկցիների իշխանու-թեան տակ էր գտնվում եւ համեմատաբար ազատութիւն էր վայելում: Այդտեղ էլ Լեւոն Ալլային գրում է իր «Էլլադա» պոէման, որի մէջ ոգեւորված նկարագրում էր հին հելլենա-կան փառքն ու նրա անկումը եւ աղաչում էր կարդինալ Ռիչիոնին օգնել Յունաստանին, որը ծուռութեամբ են թիւրքերը: Կրետացի բանա-տեղը առաջինն էր, որ հայրենասիրական հպարտ գգացմունքը եւ խորին միջուկ միաց-

պակ իր աշակերտահիներից եւ բուն ծա-փահարութիւն հասարակութիւնից: Երեկոյթը վերջացաւ Բերիօզի «Արքայ Լիր» ու վերտիրայով, որը գրված է սրանից 70 տարի առաջ օրկեստրի համար եւ նկարագրում է արքայ Լիրի վերջին ժամերը իր կրտսեր աղջկայ հետ: Աղջկայ կսկիծը եւ սրտամկի ողբը շատ ազդու նուագեց կատարելագործված գուռնան—ծոլ: Այս անգամ հասարակութիւնը աւելի ստուար եւ բազմատեսակ էր, կային եւ արհեստաւորներ: Ուրախալի էր տեսնել ինչ-պէս թատօնը կրում էր երկու կերպարանք, խորին լուծիւն նուագածութեան ժամանակ եւ անասելի հրճանք անտրականորում: Լաւ էր ազդել մուզիկան լսողների վրա, որոնք շտապով յայտնում էին միմեանց իրանց ուրա-խութիւնը: Պ. Կլեմովսկին այս սիմֆոնիաները պատրաստել է Բերլինի համար, բայց վիճակ-վեց նախ մեզ լսել: Պատիւ դիրիժեօրին:

Կարա-Մուրզա

ՆԱՄԱԿ ԲԱԼԱԿԱՆԻՑԻՑ

Դեկտեմբերի 4-ին

Իր «Կայծեր»-ի մէջ անուանալի Րաֆֆին ի միջի այլոց դուրս է բերում եւ՝ մի ազգա-յին սափրիչի տիպ, որի ամբողջ հմտութիւնը կայանում էր լոկ նրանում, որ մի հիւանդ ա-տամ քաշելուց առաջ դեռ իր ստակալի «քալ-փաթիկ» չնորհը անպայման կերպով պիտի գործադրէր մի քանի առողջ ատամների վրա եւ յետոյ միայն բարեհաճէր հերթը հասցնել իսկական հիւանդ ատամին: Մի սափրիչ ասված արարածից մարդիկ, յիշաւ, իրաւունք ունեն սպասելու արհեստի գործադրութեան մի այդ-պիսի «հրաշալի» եղանակ: Ժողովրդի այդ մար-դուց, որի օրական բիւջէն սահմանափակվում է շատ-շատ 20—40 կոպէկով, ինչ հմտութիւն կարելի է սպասել: Սակայն անկարելի է սառ-նասիրտ նայել նման ղէպերի վրա, երբ նրանք կատարվում են այնպիսի հաստատու-թիւնների մէջ, որպիսին տեղիս նաւթարդիւ-նարեղոյնների հիւանդանոցն է: Իբրեւ օրինակ բազմաթիւ փաստերից՝ արձանագրենք այստեղ միայն մէկը:

Նաւթահանքի մշակներից մէկը, դանդաղու-լով ատամի ցաւից, խնդրում է «օրդէր» հիւան-դանոց գնալու: Սրկու երեք ժամից յետոյ վե-րադառնում է այնտեղից: Իմ հարցին, թէ ար-դեօք ատամը հանցեց, խեղճ մշակը արասա-վելով պատասխանում է. «առողջ ատամս հանցեց, իսկ հիւանդը՝ թողնեցին, երբ առա-ջարկեցի վերջինն էլ հանել, բժիշկը ասաց, թէ երկուսը միեւնոյն օրը չէ կարելի հանել, վաղն էլի կը դառ, միւսն էլ կը հանեմ: Աստուած

նում էր մի գեղեցիկ բանահիւստութեան մէջ *): Նա դարձաւ մի շարք բանաստեղծների նախա-հայր, որոնք երգում էին հայրենիքի ազատու-թիւնը: Բայց Կրետէն էլ XVII դարի կէսում նուաճվեց թիւրքերի ձեռքով: Դրանով օսմա-նեան պետութեան մէջ աւելանում էր մի թշնամի, ատելութեամբ լցված տարր էլ, որ սրբազան պարտք դարձրեց նուաճողների դէմ ղէպ գործ ածելու:

Եւրօպական ազգերին արած դիմումները թէեւ ապարդիւն էին մեծ մասամբ, բայց ցոյց էին տալիս, որ կեղծեղով ռայիսներ երբեք չէ յուսահատվում, գիտէ այն ճանապարհը, որով պիտի գնար՝ իր գրութիւնից դուրս գալու հա-մար: XVII դարի առաջին քաղաքում եւրօ-պական մի քանի արքունիքներին ներկայացաւ Ալեքսանդր Օտտօմանուս անունով մի մարդ, որ ունէր իր հետ արեւելեան քրիստոնեաներին թիւրքերի դէմ ապստամբեցնելու ծրագիրը: Նա իրան անուանում էր՝ սուլթան Մեհմեդ II-ի որդի, ծնված Հեղինէ անունով յոյն կնո-ջից, որ մնացել էր քրիստոնեայ եւ կարողացել էր իր որդու հետ վախչել սուլթանի հարեմից: Այժմ նա խնդրում էր պետութիւններէ աջակ-ցութիւնը: Սակայն այդ խորհրդաւոր մարդը չը կարողացաւ աշողկնել իր ծրագրին **): Աթե-նացի Լէօնարդ Չիլլար 1652 թւին դիմեց անդ-լիական հռչակաւոր բանաստեղծ Միլաօնին, որպէս զի նրա միջոցով Անգլիայում համա-կրանքներ զարթեցնէ դէպի յոյները, բայց Միլ-տօնը միայն իր բարի ցանկութիւնները կարող էր յայտնել յոյն հայրենասէրին:

(Ը շարունակվի)

*) Шерръ «Всеобщая Исторія Литературы». Сиб. 1880, т. II, стр. 374.

**) Жигарева, т. I, стр. 83.

ժա-
Լիբ-
70
րում
տեր
ձմրիկ
ծված
թիւնը
նա
ինչ-
անք-
անակ
լաւ
րոնք
որա-
նները
ձակ-
զա

այդպիսի բժշկի տունը քանդի, և հեկեկալով հետապա, ափի մէջ պինդ սեղմած արմատախիլ արած առողջ առարկա Սա մի կատարված փաստ է, մի անհերքելի, վերին սատկանի ան- պատուարբեր թէ բժշկի և թէ հիւանդանոցի հաստատութեան համար: Եթէ համարարանա- կան բարձր կրթութիւն ստացած բժիշկը նոյն- պէս թող է տալիս իրան այդպիսի անբարեխիղճ վերաբերվել զէպի իր ստանձնած պատուակա- նութիւնը, ապա ուրեմն ինչ տարբերութիւն նրա և սափրիչի մէջ: Խնդիրն այս չէ, թէ կատարելագործութեան և քաղաքակրթու- թեան ինչ կապ ու սահման կայ սափրիչի «քալիաթիւն» և բժշկի ատած քաջելու մե- ջնայի մէջ, այլ թէ արհեստը որքան զիտակ- ցաբար, լուրջ և բարեխիղճ կերպով է գործա- դրվում: Այն, ինչ որ կարող է կատարել մեքե- նան սափրիչի ձեռքում, չը պէտք է կատարէ «քալիաթիւնը» բժշկի ձեռքում:

Ստան. Դաւթեան

ՆԱՄԱԿ ԽՍԻՍԿՐՈՒԹԵԱՆ

II

Կարս, դեկտեմբերի 5-ին

Էջմիածնից մեկնելու օրս երկու հոգի դալիս են Կաղզուանից և նկարագրում ժողովրդի վրդովմունքը: Լսող չէ լինուի: Պարոնի հետ գնացողները մինը մի չարաթ առաջ Կաղզուան է տանում մեր հայտնութեան կոնգրեսը, տալիս մի քանի անգամ դադարեցրած և կրկին պատ- փի տակ եղած անգրագէտ 110 տարեկան Յով- հաննէս քահանային, որին այս անգամ աղա- բարբարի հեռագրերը աւետում է, որ աւագ քահանայութիւն է արվել իսկ փոխանորդին էլ Կարսից հեռացրել են: Շտապում է պատա- րագ մատուցանել, յատկապէս ամենակարող ա- ղայի արեւշատութեան նուիրելով պատարագը: Հնարաւորութիւն չունենալով կարգաւու ձեռա- դիր կօնգրակը, կանչում է մի աշխարհականի, բարձրագույնում սեղան և առանց գործակալին տեղեկութիւն տալու՝ ուղում է կարգաւու ան- քա, սակայն գործակալ քահանայն արգելում է հայրապետական կօնգրակի այդ տեսակ ընթեր- յումը՝ մանաւանդ որ ոչ մի կարգաւորութիւն ստացած չէ լինում այդ մասին: Վերադառնում է Կաղզուան, կարգում ևս կօնգրակը պատա- ճաւոր հանդիսաւորութեամբ, բացատրում է ժողովրդին խաղաղութեան հրաւերում, սա- կայն հակառակն է տեղի ունենում, որովհետեւ ժողովրդի կօպէկներով չինաւել է վերադարձում է սկզբում ակամայ, իսկ այժմս ընդի բարերա- րիւն:

Տեղի են ունենում նորանոր բողոքներ զբրկ- լած քարհատների, սալապանների և անդր- հատ քանդաններից ձանձրացած ոտտկանու- թեան կողմից և քննիչ է նշանակվում Երե- ւանի վիճակի փոխանորդ Սուքիաս արքայա- կոպոս Պարզեան, որը ժողով կայացնելով նո- յեմբերի 10-ին, առաջարկում է ժողովրդին յայտնել իրան վճիռը՝ հայտնութեան փորձի ան- աղողութիւնից յետոյ: Ժողովը, չորս ձայնի բացառութեամբ, բարոյական մի նոր և փա- ռաւոր ապառի է ինքնուրու հրաշալի բարերարի երեսին և վճիռում նրան իր հասարակական գործից, վճեղով բաւարարութիւն տալ նրա՝ օրինակի կերպով ապացուցված պահանջնե- րին, իսկ չինութիւնն աւարտել իր միջոցնե- րով: Սրբազան քննիչը, քաղաքակրթութիւնից հարկադրված՝ մնում է բարեգործ աղայի տա- նը և պահանջում է ծախսածների հաշիւը և, առանց կարեւորել, ներկայացնում են նրան 27,000 ռուբլու մի ցուցակ՝ թերթի մի երեսին գրված: Սրբազանը հաւատում է, առանց իս- կական հաշիւների քննութեան մէջ մտնելու և հետեւեալ կիրակի օրը՝ պատարագից յետոյ, նա, որ խոստանել էր իր սեփականութիւնից օգնութեան համար ժողովրդին և երբեք թող չը տալ, որ որ և է աղա ընտանայ նրա ի- րաւունքներից վրա, կանգնում է և երգվում եկեղեցում մէջ, որ աղա բարեբարը ծախել է 27,000 ռուբլու, որպիսի գումարը կանխիկ ներ- կայացնելուց յետոյ միայն ժողովուրդն իրա- տւեալ կունենայ իր ձեռքն առնելու չինութիւ- նը: Հասարակութեան կատարութիւնը հա- նում է իր գաղաթնակէտին, սրբազանը ստիպ- ված է լինում թողնել եկեղեցին և հեռանալ ժողովուրդը պատրաստակամութիւն է յայտ- նում ներկայացնել պահանջած գումարը նախ տկամայ, ապա ընդի և այժմ չարչի բարերա- րին, միայն պահանջում է, որ մասնագէտները ամենաբարձր գնահատութիւնից յետոյ՝ երբ պարզվի՝ թէ պարոնը քանի հազարով է ծախ- անդից աւելին ցոյց տալիս, պարտաւորվի ի- րաքանքին հազարի զէմ հինգ հազար աւելի տուգանք տալ իր այդ նոր չարչիական սիրա- դործութեան համար եկեղեցու չինութեան պէս մի գործուն: Ժողովուրդը զոր է աշխա- տում համազել սրբազանին, որ ծախսը հնգա- պատիկ աւելի է ցոյց տուած, որ կան գործի մէջ եղած և բոլոր ծախսերին ծանօթ մար- ղիկ, որ աւարտելու զէպքում չարչի բարերա- րը աւելի մեծ պահանջներ կարող է անել և այն և այլն: Սրբազան քննիչը մնում է անո- ղեք և կարգաւորութիւն է անում չինութեան վերաբերութեամբ և յայտնում է մարմնաւոր իշխանութեան, որ գործը թողնում է պարո- նին: Կարծելով որ մարմնաւոր իշխանութիւնը այդ տեսակ կարգաւորութեան պատգամ կը

համար իրան: Ժողովրդից վերջին անգամ պատգամաւորութիւն էր գնացել էջմիածին, ո- րի հետեւանքը զեռ յայտնի չէ: Բայց որքան տեղեկութիւն ունենք, անաշոյողութեան հանդի- պած զէպքում՝ ժողովուրդը մտադիր է դատա- րանով վերականգնել իր իրաւունքը: Անա առ- այժմս գործի համառոտ նկարագրութիւնը, իսկ թէ ինչ կը լինի այսուհետեւ, այդ մօտիկ ա- պագայում կը տեսնենք:

Միմիայն մի քանի հարց կուզէի տալ մեր պատուարժան հայրերին և պ. բարերարին և լսել նրանց պատասխանը:

1) Պ. Բարերար, ժողովրդի չինածի վրա չորս չարքից աւելին աւելացրել էք: 2) Մի հազար երկու հարիւր վաթսու և երկու ռուբլուց աւելի վճարել էք երկաթների, որից զեռ մօտ 350 ռուբլու երկաթեղէնը ստացված չէ: 3) 1760 ռուբլուց աւելի վճարել էք քա- տաներին և պատ չարոյներին, որոնց վրա էր և սկսելի վարձը: 4) Վեց խորանարդ օս- մէնից աւելի աւագ գնել էք (96 ռ.). 900 ռ. աւելի փայտ և տախտակ գնել էք, մի բան, որ այժմանից փոխադրել էք ձեր անձնակազմ գործերի, որովհետեւ եկեղեցին հաղի 300 ռ. փայտեղէնի կարիք ունենայ: 5) 115 ռուբլուց աւելի վճարել էք ատաղձագործին: 6) 350 ռ. 50 կօպէկից աւելի տուել էք ցէմէնտի, որի մի մասը ձեր ջրաղացների համար ուղարկեցիք: 7) 350 ռուբլուց աւելի տուել էք երկաթա- գործների և բանտրների: 8) 1500 ռուբլուց աւելի քար գնել էք և կարող էք աւելին ա- լեւել համար և բաժանել այս և այն ան- ձանց: Մինչդեռ ձեր ծախսածի գումարը հազիւ 6,000 ռ. է հասնում, ինչ երեսով դուք ժողո- վրդից 27,000 ռուբլի պահանջեցիք: Զէ, որ էջ- միածնում առում էիք, որ 48,000 ռուբլի էք ծախսել, ինչու 21,000 ռուբլին պակասեցիք: Զննիչի գալուց յետոյ:

Իսկ դուք, պատուարժան հայրեր և եղբայր- ներ, ձեր ամբողջ կիսնքի ընթացքում երբ և երբ հետաքրքրվել էք թէ Կարսի վիճակի որ գիւղն է առանց եկեղեցի, որտեղ է չինվել այն և ինչ միջոցներով: Զեք երբ և երբ հետա- քրքրվել է պղ վիճակի այս կամ այն եկեղեցու չինութիւնը: Դուք միջամտել էք Նոր-Թիկիսի- ւր, Բաղրեմի, Այուզուլի, Հին-Թիկիսի, Գիւրակաւարայի, Մեծ-Փարիկի, Փոքր-Փար- Լիկի, Չղրդանի, Չայիի, Դանի գիւղի, Գիւ- ռալուի, Ջալալի, Բաղրաբանի, Բերթուսի և Կալ- կոսի եկեղեցիների չինութիւնների: Ինչու չառ- պելիք այդպիսի գործունեութիւն ցոյց տալ հարուստ աղայի շարունակած Կաղզուանի հայ հասարակութեան եկեղեցու չինութեան գոր- ծում, ուսանելու անելով մի ամբողջ համայնքի զգացմունքն ու իրաւունքը: Ո՞վ է ծխական ե- կեղեցու իրաւատէլը. որ օրէնքով է լսվում մի հասարակութիւնից իր եկեղեցու չինու- թեան գործը և որտեղ է այդ օրէնքը: Ինչով կարող էք երաշխաւորել, որ վեց հազարի զէմ այժմս քսան և եօթ հազար պահանջողը վաղը 120,000 չի պահանջի հասարակութիւնից՝ 12 սաժէն երկարութիւն և 7 սաժէն լայնութիւն ունեցող և կէսից չարունակած եկեղեցու հա- մար: Ի՞նչ զգացմունքից զրգրված է չինում չարչի բարերարը այդ եկեղեցին: Եթէ ի սէր ժողովրդի, ինչպէս է համարակցութիւն թելի այդ ժողովրդի և նրա հոգեւորականների վրա: Ե- թէ կրօնական զգացմունքներից է զրգրված, հա- պա ինչու է այդ տարաբաղը եկեղեցին նրա համար հաւատ և հոգի հայոցիւն: ասպարէզ դարձել (սպաւոցված երգչական քննու- թեամբ): Եթէ հէցը այնպէս, յանուն բարեգոր- ծութեան, հապա ինչու գոհ չէ ոչ մի աշխա- տաւորը:

Ես համոզված եմ, որ այս տողեր յանգնու- թիւն համարվելով մեր եկեղեցական երա- խիայի մէջ տիրող կարգերի զէմ, ազատ չը պէտք է մնալ դաւերից, բայց ճշմարտութիւն թաղցնելն ինձ աւելի է սանջում: Ես ինչու, քան դաւերի երկիւղը: Ես կուզէի յետի այս հարցի վերաբերութեամբ ամեն մի զգայուն սիրտ և խիղճ ունեցողի կարծիքը, որին և սպասում եմ որով գուցէ առաջն անվիլ այն վտանգաւոր կացութեան, որպիսին հե- տեւանք կը լինի պատգամաւոր իշխանութեան անվճարակութեան և մի ամբողջ հասարա- կութեան ձայնը խեղդելու անօգուտ և զուր փորձերի:

Ես ճառակա վերջացրել էի, երբ «Մշակի» 225 և 226 համարներում կարգացի երեցս վնդնե- րաբարարի վարձկան գրչակի բարբալանները, (ինքը, պարոնը հազիւ ազգաւունքը ստորագրել գիտէ): Երբ է հաստատվել յատակագիծը, ինչ- քէ փոխվել և երբ է աշխատել պարոնը յատա- կագիծի հաստատութեան համար, այդ շատ հե- տաքրքիր է թէ ինձ և թէ Կաղզուանի հայ հասարակութեան համար, Ո՞րտեղ է և որն է այն օրէնքը, որով պահանջվում է 12 տարվայ ընթացքում չաւարտած եկեղեցու յատակագի- ծը նորից հաստատութեան աւաշարկել: Ս. Իսահակի տաճարը Պետերբուրգում մի հարիւր տարեց աւելի էր չինվում, ուրեմն ճիշդ 9 ան- գամ է հաստատվել նրա յատակագիծը: Պարոնը առաջ ասում էր, որ հասարակութիւնից իրան հանրագրով խնդրել են, բայց Մակար և- պիտուտին ծախսակալ պատգամաւորու- թեան լուրը նորութիւն է ինձ համար էլ և իր համար էլ: Պարոնը ինքն է երկաթներ գնել, պ. Մատաղանի միջոցով փողերը վճարել և երկաթներն էլ իր գործակատարի միջոցով

ստացել, որի ստացականներն իր մօտն էին մինչև սեպտեմբերի 20-ը և այժմս էլ իր մօտն են: Թէ որքան մաքրաբարան է և միջոց- ներին անսովոր, այդ մասին պէտք է հարցնել ամբողջ Կաղզուանի հասարակութեան և երգվող ու յուրուրմներ տուող վկաներին, արհեստա- ւորներին, պ. Ալլահվերդեանին և այլն և այլն: Թէ որքան խաղաղասէր է, պէտք է հարցնել Կաղզուանի բժիշկներից, նախկին քննիչից և ոստիկանութիւնից, որոնք արձանագրել են պարոնի սպանութեան փորձը և վկայել: Պա- րոնի սիրագործութիւններին վերաբերեալ գոր- ծերը նորութիւն չեն և այս օրպէս կան և նահանգական դատարանում և դատախազի մօտ և ոստիկանութեան և ինձ մօտ: Նրա առատաձեռնութեան մասին պէտք է հարցնել հինգ իր արիւնակից անձներից, որոնցից մի քա- նիւր մինչև այսօր գնահատվում են հրապա- րակով, որ իրանց զրկել է, իսկ միւսները զէն- քի ուժով են իրանց սեփականութիւնը ստա- ցել պարոնից:

Գալով նրա առատաձեռնութեանը իմ վերա- բերութեամբ և ինձ ուժեղ տալու և կարելու ինչորին, նա եթէ կարմրելու ընդունակութիւ- նից և խղճից զուրկ չը լինէր, երբէք իրան թող չը պէտք է տար այդ տեսակ լպիւրջ զըր- պարութիւնը, որովհետեւ իմ սեփականու- թիւնից եկեղեցու չինութեան վրա ծախսած- ներս նոյններն է: Ին միայն ստացայ Սու- քիաս արքեպիսկոպոսի, Մկրտիչ Բիշարեանի, Մովսէս Գեօսայանի և ուրիշների ներկայու- թեամբ, որպիսին երբեք ցանկութիւն չունէի իրանից ստանալու և համաձայնեցի սրբազան հօր մի ամբողջ ժամկալ ընթացքում կրկնված խնդրանքից և հրամաններից յետոյ: Սակայն պարոնի բարբալանների իսկութիւնը, ուղար- կած հեռագրերն և այլն կը պարզվին դա- տարանի առաջ, որին դիմել եմ, որովհետեւ պարոնը ճշմարտութեան մասին տարրական հասկացողութիւն, կարմրելու ընդունակու- թիւն և խղճի խալթը շատ վաղուց է կորցրել ըստ իս:

Գալով Կաղզուանի հայ հասարակութեան, ես կարծում եմ, ամեն ոք կը վկայէ, որ ա- միսների ընթացքում ես միայն աշխատել եմ զսպել ժողովրդի զայրույթը և միմիայն խա- լաղաբար միջոցն ու վարել և եթէ փոթո- թիւր հէցը պաշտին չը բռնկվեց պարոնի զէմ, դրանով միմիայն ինձ է պարտական ճշմար- տութեան մասին թող խօսի ինքը, հայ հասարակութիւնը: Սակայն ամեն բանի չափ ու սահման կար և այդ շատ փայլուն կերպով ցոյց տուց իր պատուի նախա- ձանդիղը Կաղզուանի հայ հասարակու- թիւնը և, մի քանի վարձկանների բացառու- թեամբ, երբեք անգամ այնպիսի բարոյական ապառի ինքնորին անդգամայն բարերարի ե- րեսին, որ անխնայի կը մնայ հայ տարեգոր- թեան մէջ և գեղեցիկ օրինակ նման հերոս- ներին:

Փոքր. Կարսի վիճակի՝ Ե. Վ. Մուրադեան

ՆԵՐՔԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

Վերջին ժամանակ Ռուսաստանի զանազան ծայրերից, ինչպէս հաղորդում են մայրաքաղաքի լրագիրները, խնդիրներ են ուղարկվում Պե- տերբուրգ, որոնցով անպաղջ օգնութիւն է խնդրվում անբերրութիւնից վնասված աղքա- քանակութեան համար: Պետերբուրգում արդէն կազմվել է մի խումբ, որի անդամները կարճ ժամանակից յետոյ մտադիր են անձամբ ուղե- ւորվել վնասված չրջանները՝ տանելով իրանց հետ փող, հագուստ և այլ կարեւոր իրեղէն- ներ:

Թիֆլիսում Ուսկովից տեղեկութիւն է ստաց- վել, որ այնտեղ յանկարծամահ է եղել հարաւ- արեւմտեան երկաթուղիների տեսուչ ինժեներ իշխան Աբիսոյում Պետրովիչ Բեհրեթեանց: Հանգուցեալը երբեմն ծառայում էր Կովկասում անդրկովկասեան երկաթուղու կառուցման ժա- մանակ, և մինչեւայն ժամանակ ձայնաւոր էր Թիֆլիսի քաղաքային դումայում:

«Տարազ» շաբաթաթերթը հաղորդում է, որ մանկավարժ Սեդրակ Մանդինեան, որ գնացել էր Դանիա բժշկիւնը, աւելի ծանր վիճակի ենթարկվել, կորցնելով տեսողութիւնը: Այժմ պ. Մանդինեան երկու աչքով կոյր է, ծանրա- բեռնված ընտանիքով և ներթապան նեղ վիճա- կի մէջ:

Մայրաքաղաքի լրագիրները հաղորդում են, որ ինֆուէնցա տարափոխիկ հիւանդութիւնը շատ սաստկացել է Պետերբուրգում. քաղաքի մի քանի մասերում թղթակցութիւններ և նա- մակներ չեն կարողանում իր ժամանակին հասցնել, որովհետեւ նամակաւոր պաշտօնեա- ներից շատերը հիւանդացել են: Ուսումնարան- ներից շատերում աշակերտների երրորդ մասը հիւանդ են, և դատարաններում մինչև անգամ երկու դաս չէ լինում օրական ուսուցիչների հիւանդութեան պատճառով:

Ներքին գործերի մինիստրութեանը դիմում են վարչական և հասարակական շատ հիմար- կութիւններ և թոյլտուութիւն են խնդրում օգտվելու համառուական ժողովրդագրութեան թւական ցուցակներից: Մինիստրութիւնը այդ խնդիրներին բաւարարութիւն է տալիս:

Հարաւային Ռուսաստանի հանքագործները միջնորդութիւն են խորուցանում, որ թոյլ տրվի նրանց օգտվելու հանքահորերում կալա- նաւորների աշխատանքով:

Ժողովրդական լուստաւորութեան մինիստրու- թիւնը տեղեկացրեց ուսումնարանական շրջան- ներին, թէ զանազան տոնախմբութիւններ և կրթական զբօսանքներ կազմելը աշակերտների համար պէտք է կատարվեն կիրակի կամ տօն օրերը, այսինքն այն ժամանակը, երբ աշա- կերտները ազատ են զբաղմունքներից:

Ներքին գործերի մինիստրութեան մէջ ստացված է միջնորդութիւն կազմակերպել զէմսովօի գործիչների համառուական ժողով- քննելու այն միջոցները, որոնցով կարելի է բարեւոքել զէմսովօների ֆինանսական դրու- թիւնը:

ԿԱՐՍԻՑ մեզ գրում են. «Եղանակները մե- զանում այս տարի շատ լաւ են գնում, բայց չը նայելով դրան՝ կենսական պիտոյքները բո- լորն էլ թանգ են: Ազգաբնակիցիւնը յայս գնելով երկաթուղու վրա, ամառը բաղարից փայտ չառաւ, կարծելով թէ երկաթուղին կը բերէ և աւելի էժան գնով կառնեն, բայց բո- լորովին հակառակն է այժմ: Թխած հացը այժմ ֆունտը ծախում են այստեղ 3 կօպ., միւր 6 կօպ., ձուն հարիւր 1 ռ. 50 կ., իւղը պուրը 12 ռուբլի»:

ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ԱՐՏԱՔԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

—Մօտ օրերումս ֆրանսիական կառավա- րութիւնը հրատարակեց Պարիսի համալսար- նային ցուցանագէտի եկամուտի և ծախքի հաշիւը: Եկամուտների համագումարը հաւա- սար է 114 միլիոն ֆրանկի, իսկ ծախք եղել է ընդամենը 116 միլիոն ֆրանկ: Եկամուտի գլխա- ւոր աղբիւրներն էին՝ 6) միլիոն ֆրանկ վիճա- կալապի տուներից, 20 միլիոն ֆրանկ օժանդա- կութիւն պետական դանձարանից, 20 միլիոն Պարիզի քաղաքային վարչութիւնից և մօտ 9 միլիոն էքսպանսիաներից, որպէս տեղերի գին: Միւսները մէջ գլխաւոր տեղն են բռնում չի- նութիւնների կառուցման վրա գործադրված գումարները, որոնք հասնում են 89 միլիոն ֆրանկի, ապա 8½ միլիոն ծախված է որ- պէս վարձատրութիւն ցուցահանդեսում ծա- ռադներին և 13 միլիոն գործ է դրված ընդ- հանուր ծախքերի վրա:

—Հասագիցի գրում են «С. П. Вѣдомости» լրագիրը: «Շօլայիկայի ազգաբնակիցիւնը շարունակում է ամեն տեսակ ցոյցեր կաղմա- կերպել ի պատիւ Կրիւկերի Նախագահ ընդու- նել է իշխանական մի քանի նշանաւոր քաղաք- ների հրաւերը և Ամստերդամից յետոյ մտադիր է այցելել Բոտտերգա: Պետութիւնների միջա- մասութեան հարցը հարաւաֆրիկական գործը- րում մնում է դեռ ևս չը լուծված, բայց այս- տեղ խորին համոզմունք է տիրում, թէ այդ հարցի դրական լուծումը կախված է միայն Ռուսաստանից: Հէցը որ վերջին յայտնէ իր համաձայնութիւնը Հօլանդիայի միջամտու- թեան վերաբերութեամբ, այդ հօր պիտուութեան գործողութեան եղանակը իսկով համապատիւն էր կը գտնէ Յրանսիայի, և գուցէ նոյն իսկ ին- մանիայի կողմից: Բայց պէտք է այն էլ ասել, որ ճիշդ տեղեկութիւններ ունեցող չրջանե- րում ենթադրում են, որ Յնդիւն, որ Յնդիւն առնելով իրերի այժմեան դրութիւնը հարա- ւային Աֆրիկայում, կաշխատի խուսափել պե- տութիւնների միջամտութիւնից և հայտու- թիւն կառավարի: Տրանսիւպիւն: Ուղիղ է, Անգլիայի ինքնասիրութիւնը սաստիկ վերա- ւորված է, բայց ինքնասիրութիւնը դատալ այս հարցում մեծ դեր է խաղել և բարոյական ու նիւթական յոգնածութիւնը, որ զգում է այժմ Անգլիան»:

—Կ. Պօլսի անգլիական դեսպանը մօտ օ- րերումս մի յայտադիր ներկայացնելով թիւր- քաց կառավարութեանը, ինչեքից, որ չը նա- յելով Անգլիայի շատ անգամ կրկնված պա- հանջներին, Թիւրքիան մինչև այժմ չէ վնա- րել անգլիական հպատակներին այն վնասների վարձատրութիւնը, որ կրկ են նրանց հպակա- կան կոտորածների ժամանակ: Այս անգամ դեսպանը պահանջում է Բ. Դոնից անպաղա իրաւարել անգլիական կառավարութեան պա- հանջը:

ՄՇԱԿԻ ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ

ՌՈՒՍՍՑ ԳՈՐԾԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆՑ

<

